

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כט, תשל"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מילואים והערות לש"י עגנון פמעשיר המילון העברי

מאז נתפרסמה חוברתי בנושא הנ"ל שבפותרת (לשוננו לעם רפ"ג — טבת תשל"ח), נתגלו לי דוגמות נוספות מחידושי השוניים של עגנון. עיקרי ההבאות נדלו מספרו "עיר ומלואה", והן לא באו על ביטוין בחוברת הנזכרת, הפנויה על הספרים, שיצאו לאור לאחר מותו. יש בדוגמות כדי להשלים את התמונה הכללית, והן משתלבות כראוי במערכת שנסתמנה שם.

גם כאן נמצא (סעיפים א–ב) תבניות חדשות בתחום הפועל והשם, וביניהן צירופי לשון או שימושי ריבוי בלתי שגורתיים וכיו"ב. בהזדמנות זו אף השלמנו את עניין שימוש הלעז בספריו הנ"ל בדברים אחדים (סעיף ג — וראה להלן, הערה 15), שמפאת דוחק המקום לא

הספיקו להיפנס בחוברת. ולבסוף צירפנו (סעיף ד) הערות ותגובות אחדות, שהגיעו אלינו מקוראים שונים ושכוחן לשפוך אור על פרטים אחדים מן החוברת האמורה.

א. מתחום הפועל (מילון וצורות)

בטל (פיעל, פ"ע) — הלילה הזה ביטלתי מן התורה (עיר, 51 ג) = היה בטל¹.

דבק (בינוני פועל, פ"ע)² — שתפילה של ידיד ובקת בזרוע (עיר, 38 א) = היה דבוק.

פתת (פיעל, גזר-שם) — נחלקה ביטשאטש . . . ואף הכיתות פיתתו עצמן, וכל אדם נעשה פת לעצמו (עיר, 309 א)³ = נחלק לכת קטנה יותר.

שיבר תענית — שיברת עניתו במעט מים (עיר, 231 ג) = הפסיק את התענית⁴.

1. וראה ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, תשכ"ד, עמ' 160–164, על פיעל כפ"ע (ושינוי מצב) בלשון חז"ל. ובהוראה פנ"ל רגיל בקל, כגון: "ואם בטלתה מן התורה" (אבות ד, י), "פל הפוטל מדברי תורה" (אבות דר"נ כט), וכך הוא במשנה אבות א, ה — פרמה, לו וקטעי גניזה.

2. הצורה מצויה בספרות חז"ל כפ"י, כגון: "דובקים דבק . . ." (ירוש' מגילה — עא ע"ד), והדגם נוסף מביא י' פנעני באוצרו.

3. גזירה ישירה מן השם כת/פתה, ואינו דומה למצוי במקרא "וכתתו חרכתם" (ישע' ב, ד) — שחק והשמיד, או "מכתתים רגליהם" (בבא פתרא ח ע"א) — הלך הרבה והתייגע.

4. יבקל שכיח: שבר רעבוננו, שבר צימאוננו — ראה מילונים.

שקל² (נתפעל) — עד שחלה ונשחקל מילולו (עיר, 206 ב) = נלקח ממנו³, נפסקה יכולת דיבורו.

ב. מתחום השמות

בס — למחר שלח את הבס לשכור עגלה (עיר, 114 ב, גוי שניסה הבס לשכרו) (שם, ג) = משורר אצל חזן שקולו בס (דב סדן). פייטאי — מלוכש בגדים חדשים של פייטאי (עיר, 53 ב) = אריג שמלאכתו בסין (דב סדן). מיימן — ולא ירד בכל מיין שבעולם (עיר, 142 ג) = צורת ריבוי של מים⁶, מים רבים. משומם — כיון שבא השיקוץ המשומום (עיר, 28 ב), בני עצתו של השיקוץ המשומום (עיר, 29 א) = הרום, עזוב (בלגלוג על אדם)⁷. סומית — אסאין הפלה חיגרת או סומית (עיר, 95 ב)⁸ = עיורת.

-
5. שקל = לקח, ידוע מארמית, גם בבניין אתפעל. בעברית נשאל השימוש ב"שקלא וטריא", וממנו: שוקלים וטורים. בנתפעל מצוי רק: "נשתקל הכתוב" (מנח' סד, ע"א) = היה שקול, ללא הכרעה, משורש 'שקל' העברי.
6. לא מצויה במילונים, וכנראה באה צורה זו בהשפעת הסמיכות "מיימי" — שבמקרא ובדברי חז"ל (= מיי).
7. "פנעני מביא: "אדמה משממת" (= חרבה), עמ' 3407.
8. לא מצאתי צורת נקבה של "סומא" בכל הספרות של חז"ל (לפי הקונקורדנציות שבידנו), והמילונים מסמנים צורת נקבה: 'סומאת', ללא שום תיעוד.

אמא רבתי — אמא רבתי שלי היא (עיר, 62 ב) = סבה זקנה
[״רב־סבתא״] (עלטער פאפּע)⁹.

משנים שנימה — ראוי לדוצנט לפרסם משנים שנימה
קונטרס או מאמר (שירה, 76 סוף) = לעתים מזומנות, מדי שנה
בשנה¹⁰.

שתי ועירוב — שסירג פוהסרג כמין שתי ועירוב (עיר, 130
א), ונשתטח על הקבר באורך וברוחב כמין שתי ועירוב
(עיר, 134 א) = כמו שתי וערב¹¹, לאורך ולרוחב.
תשעה באב (בריבוי)¹² — וכבר יצאו תשעה וארבעים תשעה
פאבים (מעצמי, 47 ג).

מובא במילון בתי עיר מ״י עגנון בלבד:
חרף² (הפעיל) — שלא יעצרו כוח להחרף ביער (עיר,
11א) = שהה בחורף¹³.

9. ואולי הושפע גם מגרמנית ״גרױסמוטר״.

10. כחיקוי ל״ועלה האיש . . . מימים ימימה״ (שמ״א
א, ג) ועוד, צירוף השגור גם בלשון ימינו.

11. מופר לנו הצירוף ״שתי וערב״ (חילין קט, ע״ב), והסופר
העדיף כאן פעמיים את ״עירוב״ כפְּכִיב השני, לאותה הוראה. אך הוא
עצמו השתמש בעבר גם ב״שתי וערב״, למשל אלו ואלו, עמ' יח.
12. וראה על צורני נטייה במיליות, בחוברתי (קונטרס רפ״ג),
עמ' 97.

13. במקרא מצוי בקל בהוראה זו: ״וכל בהמת הארץ עליו
תִּחְרֹף״ (ישע' יח, ו).

פלגאי — פלגאים היו בעירנו (עיר, 159 ג) = בעל מחלוקת¹⁴.

ג. מלות לעז (הדגמות)

בדברי המבוא לחוברתי כבר הערתי, שעגנון מרבה לשלב בספריו האחרונים את הרכיב הלועזי¹⁵. נביא בזה דוגמות בלבד מאלה, שאינן כלולות משום־מה במילונים העבריים החדשים, ששובצו בהם במפורש מלות לעז השכיחות בלשוננו כיום. אחדות מהן אמנם באות במילון, אך ללא תיעוד.

איכתילוגים (עיר, 611 א). — דיסקיפלינה (שירה, 500 א). — חרקטריסטיקה (מעצמי, 379 א). ונעשה פרוקוריסטן (שירה, 123 ג, פעמיים) = מורשה. — קומפלימנטים (שירה, 500 ג). — עושה קונצין במים (לופלין, 174 סוף). — מתוך הקטסטרופה (מעצמי, 85 ג). — רדקטור (מעצמי, 379 ב). — רצפטים (לופלין, 184 ג). — תפארת רפרונטטיבית (מעצמי, 142 א). — מודעות ורקלמות (לפנים, 184 ג).

14. לאבן־שושן, עמ' 2080, תיעוד מעגנון, אלו ואלו, עמ' נא. ועייך גם 'פלגאה' אצל י' כנעני, עמ' 4671.

15. ראה בחוברתי (לשוננו לעם רפ"ג), עמ' 75–76. בשל דוחק המקום נשמט סעיף זה על הדוגמות מסופה של החוברת.

מובא במילון ללא תיעוד:

אידיאליסטן — רואים היו אותו כאידיאליסטן (פתחי, 49 ג) = בעל שאיפות.

אָטליה — להביא אישה לתוך האטליה שלה (שירה, 162 ב) = סטודיו, חדר עבודה לאמן.

דיקטפון — קורא לתוך הדיקטפון (מעצמי, 344 ג) = מכשיר לרישום קולות ולהשמעתם (רשמקול).

פופליציסטן — שגלפוע הוא פופליציסטן (פתחי, 79 ב) = סופר לענייני מדיניות.

לעז בלבוש עברי:

דפישה — לא היו טלגרמות אלא דפישות (מעצמי, 249 ג, 3 פעמים)¹⁶ = כנראה, מכתב אקספרס, בידי שליח מיוחד.

נרציות — העברים הללו, מתוך נרציות יתרה שיש בהם (שירה, 142 ב)¹⁷ = אהבת עצמו, יהירות, לחשוב כי הם יחידים במינם.

ד. הערות

להלן הערות ותגובות לפרטים אחדים בחוברתי (קונטרס רפ"ג), שנשלחו אליי: ונפתח בהערותיו של המשורר שמשון מלצר:

16. כנראה, מן השם "דעפּעשע" ביידיש מזרחית, וכן בגרמנית (מצרפתית).

17. אינו מצוי במילונים. אך ראה י' גור, לקסיקון למלים זרות, ערך "נרציסי" (מיננית), ועיין אבן-שושן, עמ' 1728 א: נרקיסיות.

נקרח חיוך (עמ' 93) — יש להעדיף, שהוא מלשון קָרַח, והכונה: חיוכו קפא כמו קרח¹⁸.

שינן שיניו (שם) — אפשר שאין פירושו "משחזו" מלשון "שנן", אלא גזירה ישירה מ"שן", והכונה: חשף שיניו כנגד . . . ומוכן לנשוך¹⁹ (פדרך הפלבים הנרגזים). שיפר דרך (עמ' 94) — חתך דרכו, הפסיקו ועשה חנייה, כפי שמפרש והולך "עשה חנייה בירושלים"²⁰ (בדרכו לקבר רחל).

עילק (עמ' 95) — נוסף לקשר הגלוי למשלי ל, טו יש כאן, כנראה, גם חילוף עקל — עלק, לפי "הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות"²¹.

הערות הגב' אמונה ירון:

ריפט (עמ' 82) — ראה גם: לעשות העויות ולרפט את פי בפטפוטי נימוסין (שירה, 179 ג).

18. בן-יהודה, עמ' 6173, רושם "נקרח" כגזור-שם מ"קרח" (ולא מ"קֶרַח") בתיעוד מפיוט ימה"ב: "קבעתי עולם בלי נקרח" (שמואל הפהן) = נקרח כֶקֶרַח.

19. אמנם לפי ההמשך במובאה "ומשננים . . . כחרבות" מסתבר יותר ההסבר שניתן שם.

20. פירושי "סטה מן הדרך" הסתמך על אבן-שושן, במילון, עמ' 2606.

21. תוס' שביע' גח; סנה' כו ע"א ועוד. וראה ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, זרעים, עמ' 517.

פגיונות (עמ' 86) — הסברה נותנת, שהמלה היא ממוצא לועזי (page), כפי שבא הפירוש מיד במשפט שלאחריו "דומה הייתה... למין נער משרת מלכים" (פתחי, 149 ב).

מר רפאל לוי מפתח-תקוה העיר:

"ראה ריח" (עמ' 93), ובהערה 73 "שמע ריח" — בידיש של יוצאי ליטא רוח הביטוי "עס הערט זיך אַ ריח", בנדוף ריח רע (גם מר ש' מלצר העיר על כך).

תושפחות (עמ' 99) — תצורה זו כבר מופיעה בעברית התלמודית "כל התושפחות האמורות בספר תהלים... " (פסח' קיז ע"א)²².

[יוראה בקונטרס זה הערת ר' מירקין].

22. אפשר להוסיף עוד "אלוה התושפחות, צור עולמים"

(ירוש' ברכ' א, ח — ג ע"ד), כפי שהביא א' בן-יהודה במילונו, עמ'